
KÖNYVJELZŐ

**KISS ÉVA:
TERÜLETI SZERKEZETVÁLTÁS A MAGYAR
IPARBAN 1989 UTÁN**

(Dialog Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. 224 o.)

LUX GÁBOR

A gazdasági szektorok térbeli megjelenése, működésük és kölcsönhatásaik a területi tudományok legérdekesebb kutatási területei közé tartoznak. Kiss Éva monográfiájában a hazai ipari terek átalakulását vizsgálja meghatározó nemzetközi folyamatok tükrében: egy olyan időszakról ír, amikor egyszerre érvényesült Magyarországon az ipar szerepének posztfordizmusként vagy posztindusztrializmusként említett globális átalakulása, valamint a poszt szocializmus korábbi ipari struktúrákat részben lebontó, részben erőteljesen átrendező „teremtő pusztulása”. A munka mind az országos, mind a szubnacionális (regionális és lokális) terek léptékén végbemenő változásokat figyelemmel kíséri, témájáról empirikus kutatásokkal jól alátámasztott képet ad az olvasóknak. Különleges jelentőséget ad megjelenésének, hogy a poszt szocialista gazdaságokban még mindig elsősorban ipari alapú versenyképességről beszélhetünk. A fővárosokon és néhány nagyvároson kívül a legfejlettebb üzleti szolgáltatások itt még nem játszanak a nyugatihoz mérhető szerepet, és a globális válság hozta – a kötet által is dokumentált – termelésben és foglalkoztatásban bekövetkezett visszaesés dacára nem várható a helyzet radikális módosulása.

A könyv központi fogalma a szerkezetváltás. Mint a rövid, de jó elméleti szintézist nyújtó első fejezet is hangsúlyozza, egyszerre funkcionális (a termelési rendszerekben megjelenő) és területi jelenségről van szó. A hagyományos fejlődési központokban koncentrálódó régi ipari térségek tartós növekedését és megingathatatlanul tűnő stabilitását a 20. század második felében bizonytalanabb, időben és térben is gyorsabban változó iparszerkezet vette át. Egyszerre jellemezte a folyamatot a szolgáltatásalapú gazdaságok felé mutató dezindusztrializáció (ipartalanodás), a hagyományos iparágak alkalmazkodása és az új tevékenységek, szervezeti formák elterjedésével járó diverzifikáció. Ugyanez az átstrukturálódás térben a nagyvárosoknak kedvező térszerkezetet hozott létre, az ipar telephelyválasztásában pedig a hagyományos ipari terekből kilépő terjeszkedési folyamatokat indított el. A szocializmus összeomlása után ipari válsággal küzdő közép- és kelet-európai országok így a termelés számára kedvező feltételeket kínáló lehetséges telephelyekként, tőkeberuházások célterületeiként jelentek meg az új európai munkamegosztásban.

A második rész jól bemutatja az átalakuló magyar ipar meghatározó szervezeti és telephelyi változásait. Különösen lényegeseknek tekinthetjük a szerző telephelyválasztásra vonatkozó megállapításait: az ipartelepítésben egyre nagyobb jelentősége van a telepítési tényezők komplex kapcsolatrendszerének; egyedi előnyök helyett azok széles skálája válik a döntések alapjává. A korábban meghatározó szállítási feltételek és költségtényezők mellett új minőségi és mennyiségi tényezők jelennek meg: a képzett munkaerővel való ellátottság és a nehezen mérhető, de a legértékesebb ipartípusok települését nagyban befolyásoló soft tényezők (települési környezet, életminőség, a helyi kormányzat segítő szerepe stb.). Mindezek az előnyök az ipartelepítéssel nem merülnek ki, hanem a tapasztalatok szerint még tovább fokozódnak: az ipar újratelepülése által átformált területi szerkezet stabilizálódik, az új területi különbségek tartósan fennmaradnak és így évtizedekig meghatározzák a régiók és városok versenyképességét. A kötet külön alfejezetet szentel a közlekedés és távközlés lényeges, de a fejlesztéspolitikában gyakran csodatévő erőként kezelt szerepének megállapítva, hogy bár a közlekedési hálózat fővonalainak tökevonzó szerepe jelentős marad, önmagában már nem jelent garanciát a befektetések letelepülésére.

Bár az ipari átalakulást a közvélemény elsősorban mennyiségi mutatóin (üzemlétesítések és bezárások) keresztül érzékeli, valójában a poszt szocialista térségben egyszerre folyik mennyiségi és minőségi szerkezetváltás. A szerző mindkét irányt figyelemmel kíséri. Korábbi, relokációs tevékenységeket vizsgáló kutatásait is felhasználva megállapítja, hogy Magyarországon az ipari termelés áttelepítésének eddig elsősorban nyertese volt, a kitelepülés pedig főként az alacsony hozzáadottérték-tartalmú tevékenységeket érintette. (Ugyanakkor hozzátehetjük: a könnyű- és élelmiszeriparban a termelés „relokációja” nálunk elsősorban nem áttelepítéssel, hanem üzemek megszűnésével és külső versenytársak piacszerzésével megy végbe.) Másrészt fontosak a minőségi változásokra vonatkozó eredményei is: az egyre értékesebb ipari tevékenységek elterjedésével járó szerkezetváltás jelei hazánkban is megfigyelhetők, és ez a lassabb újraparosodási folyamatok mellett is fontos előrelépést jelent. E változások közé tartoznak a könyv által kiemelten vizsgált új térszervező formák: egyrészt a korábban tisztán tökevonzó tevékenységet folytató, ma viszont egyes térségekben már a specializáció jeleit mutató ipari parkok, másrészt a vállalatok hálózatos együttműködése felé mutató ipari klaszterek. Mindkét forma nyugati adaptáció, és a spontán fejlődés mellett fejlesztéspolitikai eszközként jelent meg Magyarországon. Sajnos, amint a könyv is jelzi, működésüket még mindig hátráltatja a világos fejlesztési prioritások hiánya (ebben Szlovénia és Csehország előttünk jár), a szelekció nélküli befektetés-vonzási kényszer és a specializáció gyengesége.

A második rész utolsó fejezetében alapos felmérés olvasható az ipari ágazatok területi szerkezetéről. A friss, 2008-as adatokból dolgozó bemutatás azért is elismérésre méltó, mert a rendszerváltást megelőzően született, jó minőségű empirikus munkák (így pl. Markos, Kóródi – Kőszegfalvi és Tatai monográfiái) sora után ez a kérdés kevesebb figyelmet kapott a gazdaságföldrajz és a regionális tudomány munkáiban. A térszerkezeti vizsgálatok a területi különbségek növekedéséről adnak képet. A fejlettebb iparágak erőteljesebben koncentrálnak az Észak-Dunántúlon

és a fővárosban, míg a perifériákon a gyengébb teljesítményű, gyakran ma is súlyos versenyhátránnyal küzdő tevékenységek rendelkeznek nagyobb részarányal. Ezt a térszerkezetet a szerző tovább elemzi és adatokkal illusztrálja a harmadik részben. Az elsősorban a külföldi tulajdonú ipar telephelyválasztása által formált új térstruktúrában a szocializmus ÉK–DNY irányú ipari tengelye „megdőlt”, a Bécs–Budapest tengely térségei és Közép-Magyarország kerültek kedvező pozícióba, míg a korábban erős Észak-Magyarország súlyos depressziós folyamatokon ment keresztül. 2007-re azonban az országban ismét egy észak–déli iparosodottsági megosztottság tűnt meghatározónak: nem következett be radikális területi szerkezetváltás.

A kötet utolsó, negyedik része léptékváltással az ipari szerkezetváltás lokális folyamatait tárgyalja a főváros bőséges (Helsinki, Tokió és Varsó folyamataival összehasonlított) és néhány vidéki nagyváros kisebb terjedelmű elemzésével. Budapesten, az ország (még ma is!) legnagyobb ipari térségében a dezindusztrializációs folyamatok és a szolgáltatásalapú gazdaság új jelenségei együttesen modern városszerkezet kialakulását hozták magukkal, amely az ipari zónák visszaszorulásával járt együtt. Valójában a funkcionális átalakulással nem történt meg az ipar teljes eltűnése: jelentős megállapítás, hogy kisebb térigénye, a korábnál kevésbé látványos térhasználata, valamint nagyobb mobilitása miatt sokkal kevésbé kötött a konkrét térhez, a felhagyott területeken pedig új funkciók letelepülésével egy korábnál heterogénebb, sokszínűbb térstruktúra emelkedik ki, amelyben az ipar a korábtól eltérő mértékben és formában, de a városi tér része és formálója marad.

Kiss Éva monográfiája, mint a recenzióból következik, jelentős összefoglaló munka a magyar területi kutatásokban. A munka erénye adatgazdagsága, a szöveget végigkísérő kartográfiai és illusztrációs anyag (beleértve az átalakuló térhasználat formáit ábrázoló fényképmellékletet) változatossága. Világos nyelve, közérthető, de összetett érvelése, a feldolgozott források köre és a saját kutatások értő szintézise a kötetet figyelemreméltó, remélhetőleg széles körben forgatott referenciamunkává teszik.